

Onvoltooid verleden tijd

De rol van geschiedenis in het conflict op de Molukken

– Wim Manuhutu –

Transparant 14.1 (februari 2003) 8-12

[8] De oorlogen in het voormalige Joegoslavië aan het einde van de vorige eeuw zijn exemplarisch te noemen voor het gebruik van geschiedenis in (de verslaggeving van) conflictsituaties. Krantenlezers werden teruggevoerd naar de vroege Middeleeuwen – de beroemde slag op het Merelveld waarbij Turkse troepen een Servische krijgsmacht versloegen – of naar de Tweede Wereldoorlog – waar pro-Duitse Kroatische Ustasha moordpartijen uitvoerden onder Servische partizanen – terwijl aan de hand van reisliteratuur uit de negentiende eeuw gepoogd werd inzicht te krijgen in de volksziel van de volkeren op de Balkan.

Het gevaar dat besloten ligt in het op deze wijze kijken naar de geschiedenis, is dat soms te gemakkelijk voorbijgegaan wordt aan het manipulatieve gebruik van geschiedenis in conflictsituaties. Al dan niet reëel historisch onrecht kan een krachtig middel zijn om aanhang te mobiliseren en groepen tegen elkaar uit te spelen. De rol van politici en opiniemakers is in dit verband belangrijk.

Met de aantekening dat ieder conflict uniek is en zijn eigen dynamiek heeft, vallen juist ook de parallellen op tussen conflicten zoals in het voormalige Joegoslavië en in de Molukken, zeker waar het gaat om het gebruik van de geschiedenis in conflictsituaties.

De Molukken in de geschiedschrijving

Hoe was het officiële beeld van geschiedenis van de Molukken voorafgaande aan het uitbreken van het geweld in januari 1999? Uit de Indonesische historiografie rijst het beeld op van een gebied dat vanwege zijn rijkdom aan kruidnagelen en nootmuskaat eeuwenlang het strijdtoneel is geweest van koloniale machten, waarbij uiteindelijk de Nederlandse Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) als overwinnaar overbleef. Door de bevolking werd meerdere malen tevergeefs strijd geleverd tegen de koloniale overheerser. Dat leverde de Molukken in ieder geval een nationale Indonesische held op, de leider van een grote opstand tegen de Nederlanders in 1817: Thomas Matulesia, beter bekend als Pattimura. Opgenomen in het pantheon van nationale helden, is zijn beeltenis te zien op postzegels, terwijl in veel grote Indonesische steden een Pattimurastraat niet ontbreekt.

In cultureel opzicht is het beeld van de Molukken dat lange tijd gekoesterd werd een beeld waarin de twee grote religieuze gemeenschappen, moslims en christenen, elkaar niet alleen respecteerden maar ook met elkaar samenwerkten. Daarbij werd steevast verwezen naar het bestaan van bijzondere bondgenootschapsbanden – *pela* – die tussen dorpen met een verschillende religieuze achtergrond konden bestaan. Samen met het gevoel deel uit te maken van een groot verband – aangeduid met de verwantschapsterm *gandong* – vormden deze banden het cement dat de samenleving in de Molukken bij elkaar hield. Als een van de weinige gebieden in Indonesië waar moslims en christenen elkaar getalsmatig relatief in evenwicht hielden, was het beeld van religieuze harmonie een extra asset in de promotiecampagnes die werden gevoerd om de Molukken onder de aandacht van toeristen te brengen.

De Nederlandse historiografie van de Molukken is, hoe kan het ook anders, sterk bepaald door de koloniale ervaring. Het voert te ver om in het kader van deze bijdrage in te gaan op de veranderingen die zich in de loop van de eeuwen hebben voorgedaan in het beeld van de Molukken. Hier is het van belang om te weten dat aan het einde van de negentiende

eeuw een beeld van de Molukken vastere vormen aanneemt dat gekoppeld is aan de functie die met name christelijke Molukkers in het koloniale apparaat gingen vervullen als rechterhand van het Nederlandse gezag.

Zoals door onder meer de Australische historicus Richard Chauvel is aangegeven, ontwikkelt zich in de laatste decennia van de negentiende eeuw en in het begin van de twintigste eeuw het imago van de Molukken als een christelijk [9] gebied dat trouwe onderdanen en werknemers van het Nederlandse gouvernement oplevert. Dat in dat beeld het islamitische bevolkingsdeel aan het zicht onttrokken wordt, is daarvan een uitvloeisel. Dat beeld van een christelijke enclave in een archipel waar de islam de dominante godsdienst is, blijft in Nederland nog bestaan lang nadat de dekolonisatie van Indonesië zijn beslag heeft gehad. Dat heeft natuurlijk ook te maken met de aanwezigheid van een Molukse gemeenschap in Nederland die, voornamelijk bestaand uit voormalige militairen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger, overwegend christelijk van karakter is. Voor velen in Nederland is het beeld van de Molukken gekleurd door deze aanwezigheid.

Duizend eilanden, duizend geschiedenissen

Hoe verhouden deze beelden van de geschiedenis zich nu tot de historische werkelijkheid van de Molukken? Allereerst is er de constatering dat het nauwelijks mogelijk is om over één historische werkelijkheid te spreken. De koloniale ervaring varieerde sterk in de Molukken. Lag het zwaartepunt van de belangstelling van de koloniale machten aanvankelijk vooral in de Noord-Molukken en op Banda, later werden de Ambonse eilanden in de centrale Molukken van groot belang omdat daar de kruidnagelteelt werd geconcentreerd. De geschiedenis van Banda staat in belangrijke mate op zichzelf omdat daar na de ontvolking van het gebied in 1621 door Coen een nieuwe plantagesamenleving werd opgebouwd die uniek was in de hele archipel. Naast eilanden zoals Ambon, waar inderdaad sprake is geweest van een Nederlandse aanwezigheid van eeuwen, is er de geschiedenis van eilanden in de Zuidoost-Molukken waar pas in het begin van de twintigste eeuw permanent Nederlands bestuur werd gevestigd.

Ook kan niet genoeg worden benadrukt dat de koloniale ervaring van Molukse christenen en die van Molukse moslims sterk van elkaar verschilden. De christenen hadden in veel grotere mate toegang tot westers onderwijs waardoor ze vaardigheden bezaten die hen geschikt maakten als werknemers van het koloniaal gezag. Deze rol werd ook onderdeel van de wijze waarop zij zichzelf zagen en door andere bevolkingsgroepen in de archipel werden gezien. In tegenstelling hiertoe hielden Molukse moslims zich in het algemeen meer op afstand van het koloniaal bestuur. Ook op het gebied van onderwijs is er in de gehele koloniale periode sprake geweest van een grote achterstand. De veronderstelde harmonie tussen moslims en christenen in de Molukken is in ieder geval voor een deel gebaseerd geweest op het bewustzijn dat de christenen in deze verhouding de dominante posities innamen.

Een blik op de geschiedenis laat zien dat er eerder momenten zijn geweest waarbij religieuze verschillen wel degelijk een rol speelden in conflicten in het gebied. In de vroeg-koloniale periode stonden de Portugezen en de Nederlanders met hun christelijke onderdanen regelmatig tegenover islamitische vorsten uit het gebied. Dat dezen in hun verzet werden gesteund door de machthebbers van Makassar op Sulawesi is in het licht van de gebeurtenissen van 1999 navrant te noemen.

WO II

Tijdens de Tweede Wereldoorlog maakten de Japanners gebruik van het onderscheid door met name islamitische Molukkers op te nemen in hun bestuursapparaat terwijl veel Molukse christenen hun positie verloren. Ook in de politieke ontwikkelingen na 1945 was de aanhang voor nationalistische partijen in de Molukken met name in islamitische dorpen te vinden,

hoewel de leiding van deze partijen in christelijke handen was. De grote onderwijsvoorsprong die christenen op dat moment nog genoten, is daar zeker debet aan geweest.

Hoewel de in 1950 geproclameerde *Republik Maluku Selatan* (RMS) seculier van opzet was en enkele leden van de conservatieve moslimelite deel uitmaakten van de beweging, valt [10] niet te ontkennen dat de RMS gedomineerd werd door christenen. Ook hier speelt mee dat actieve politici van dat moment grotendeels uit deze gemeenschap afkomstig waren. Angst voor islamitische overheersing van de Molukken was in ieder geval voor sommige leiders van de RMS wel degelijk een argument om aan de RMS mee te werken. In de maanden die volgden op de proclamatie waren er verschillende incidenten tussen voor- en tegenstanders van de RMS waarbij de scheidslijn meer dan eens een religieuze was.

Het neerslaan van de RMS-beweging en andere regionale afscheidingsbewegingen leidde er in Indonesië toe dat vooral de instituties die zich als verdedigers van de eenheidsstaat beschouwden, zoals het leger, met wantrouwen naar de regio's keken. In de Molukken waren het met name de christenen die het odium van (potentiële) separatisten voelden. Het feit dat de overwegend christelijke Molukse gemeenschap in Nederland vele RMS-sympathisanten telde, droeg hier in niet geringe mate aan bij.

Dat uit het bovenstaande eerder een verbrokkeld beeld van de geschiedenis van de Molukken oprijst dan een beeld dat zich gemakkelijk in schema's laat vangen, zal niemand verbazen. Dat er spanning was tussen het 'officiële' beeld van de geschiedenis van de Molukken en de beleving van de geschiedenis bij de verschillende delen van de samenleving, was al voor het uitbreken van het geweld duidelijk. Zo werd in moslimkring een alternatieve genealogie van de Molukse nationale held Pattimura gepresenteerd. Het zou niet gaan om de christen Thomas Matulesy, maar om een moslimleider van het eiland Seram. Hoewel deze genealogie op gespannen voet stond met de bekende bronnen, geeft het bestaan van de genealogie wel aan dat er onvrede bestond ten aanzien van het algemene beeld van de geschiedenis, dat in de ogen van sommigen binnen de moslimgemeenschap in de Molukken nog steeds te veel door christenen werd gedomineerd.

Behalve een religieuze, speelde in dit verband ook een geografische dimensie mee. Zoals gezegd verschoof het zwaartepunt van de koloniale aandacht in de Molukken van de noordelijke eilanden, het oorspronkelijke kruidnagelgebied, naar de Ambonse eilanden. In de Noord-Molukken bleven de herinneringen aan de oude glorie, toen de verhoudingen heel anders lagen, echter leven. Het feit dat het bestuurscentrum van de provincie Molukken op Ambon lag, werd in de Noord-Molukken als een historisch onrecht beschouwd. Pogingen om in de jaren vijftig een aparte provincie in de Noord-Molukken in het leven te roepen, werden door de centrale overheid met harde hand de kop ingedrukt. Het ressentiment bleef echter bestaan.

Pela en gandong: loze woorden?

In de eerste dagen na het uitbreken van het geweld op 19 januari 1999 overheersten ongeloof en verbijstering. De centrale en lagere overheden riepen in pamfletten op tot een beëindiging van het geweld dat in de eerste dagen met name tussen christenen in Ambon-stad en moslimmigranten uit Sulawesi plaatsvond. Religieuze leiders riepen met een beroep op de leerstellingen van het geloof tot hetzelfde op. Het beroep op de gezamenlijke banden zoals die van de *pela* en de *gandong* en de traditie van religieuze tolerantie ontbrak nooit in deze oproepen.

Het besef dat allerlei traditionele verbanden in de afgelopen decennia aan erosie onderhevig waren geweest en dat ze in een stedelijke omgeving als Ambon-stad veel minder relevant waren, brak pas later door. Ook de aanwezigheid van een grote migrantenbevolking maakte dat een beroep op traditionele verbanden slechts een beperkte geldigheid had.

Toen het geweld bleef voortduren en leidde tot de massale vlucht van moslim-migranten, kwamen vertegenwoordigers van radicale moslimorganisaties in Jakarta al snel met een verklaring voor de gebeurtenissen. Volgens hen was er sprake van een christelijk complot dat erop gericht was de moslims uit Ambon te verdrijven zodat daar alsnog de door hen als exclusief christelijk afgeschilderde RMS kon worden gesticht.

Door de christenen weer met het spook van het separatisme te verbinden, raakten ze een gevoelige snaar, niet in het minst bij de christenen in Ambon zelf. Vertegenwoordigers van de christelijke gemeenschap reageerden als door een wesp gestoken en verklaarden dat de RMS geen enkele aanhang onder de christenen meer had en dat zij volwaardige en loyale burgers van de eenheidsstaat Indonesië waren. De beschuldiging van separatisme bleef echter een favoriet thema in de propagandastrijd die naast de fysieke strijd werd gevoerd. Zo meende toenmalig minister van transmigratie Hendropriyono, tegenwoordig hoofd van de nationale inlichtingendienst, bij een bezoek aan Ambon begin maart 1999 te weten dat de RMS wel degelijk betrokken was bij het conflict in de Molukken, een uitspraak die hem op felle reacties vanuit de christelijke gemeenschap kwam te staan.

Gematigde stromingen binnen de moslimgemeenschap in de Molukken meenden ook dat het geweld door de christenen was begonnen uit onvrede over de resultaten van het emancipatieproces van de Molukse moslims en het felt dat ze in hun traditionele bastions – overheid, onderwijs, leger en politie – in toenemende mate moesten inschikken. Van christelijke zijde bestond daarentegen de angst dat het geweld in de Molukken een groter doel diende, namelijk de volledige islamisering van Indonesië. In deze optiek zouden na de val van het christelijke bolwerk in de Molukken de andere christelijke enclaves in Oost-Indonesië, Manado, Papua en Timor, volgen. De discussie in het nationale parlement over de grondslagen van de Indonesische staat zorgde ervoor dat de bezorgdheid over het gevaar van een islamitische staat eerder groter dan kleiner werd.

Ereschuld

De beschuldiging van betrokkenheid van de RMS bij het geweld in de Molukken plaatste ook de Molukse gemeenschap in Nederland voor een dilemma. Hoe kon de grote betrokkenheid bij en zorg over de gebeurtenissen in de Molukken vorm worden gegeven zonder voedsel te geven aan de gedachte dat de Nederlandse Molukkers als partij bij het conflict betrokken waren? De pogingen om de vele stille tochten die in het voorjaar van 1999 werden gehouden een niet-politiek karakter te geven door het meevoeren van de RMS-vlag te ontmoedigen, moeten in dit kader worden gezien.

Ook de RMS-beweging in Nederland probeerde in eerste instantie terughoudend op de gebeurtenissen in de Molukken te reageren. Dit bleek uiteindelijk moeilijk vol te houden, daar iedere uiting van RMS-zijde in Nederland in Indonesië werd opgevat als een bewijs van betrokkenheid. Het beeld van vermeende betrokkenheid van de RMS werd alleen maar sterker toen kleine groeperingen op Ambon zelf de kwestie van de RMS als punt in het conflict naar voren brachten en gebruik gingen maken van RMS-symbolen. Hoewel waamemers één en ander verklaren uit de grote onvrede met het optreden van de Indonesische overheid, was het voor de aanhangers van de complottheorie het ultieme bewijs dat ze het juist zagen. Voor fervente aanhangers van de RMS-gedachte in Nederland betekende het optreden van deze groepen ook een bevestiging van hun visie, namelijk dat de RMS-gedachte wel degelijk leefde in de Molukken. Zo haalden beide groepen hun gelijk.

De gezamenlijke geschiedenis van Nederland en de Molukken speelde duidelijk een rol in de eis vanuit de Nederlands-Molukse gemeenschap dat met name Nederland zich vanuit de historische verantwoordelijkheid had in te zetten voor beëindiging van het conflict in de Molukken. Het Nederlandse argument dat het zich juist als oud-kolonisator terughoudend diende op te stellen, vond in de ogen van velen weinig genade en werd gezien als het weglo-

pen voor de eigen verantwoordelijkheid. De ruimhartige materiële steun vanuit Nederland voor de hulpverlening gold in dit verband eerder als een doekje voor het bloeden dan alsheen aanvaardbaar alternatief.

Eén gebied, twee provincies

Dat het geweld in de Molukken niet onder de noemer van religieus geweld te vangen is, valt het beste te illustreren aan de hand van de ontwikkelingen in de Noord-Molukken. Een ingrijpende verandering die in de situatie van geweld plaatsvond, is de vorming van de nieuwe provincie Maluku Utara, Noord-Molukken, in het najaar van 1999. Hoewel electorale overwegingen waarschijnlijk meespeelden in de beslissing van de regering-Habibie, kwam de vorming van de provincie [12] tegemoet aan de wens van de elite in de Noord-Molukken, die daarmee het eerder genoemde historische onrecht recht gezet zag worden. De vorming van de nieuwe provincie werd in de Indonesische media begeleid met artikelen waarin werd ingegaan op de glorie van het gebied.

Met de vorming van de nieuwe provincie werden evenwel ook sluimerende historische tegenstellingen tussen de verschillende traditionele heersers in het gebied weer actueel. De vier sultanaten die in de Noord-Molukken hadden bestaan, stonden in een gecompliceerde relatie van onderlinge concurrentie en verbondenheid tot elkaar. De sultans van Ternate en Tidore waren daarbij elkaars grootste concurrenten. Deze oude tegenstelling kwam weer naar voren rondom de vorming van de nieuwe provincie, toen de sultan van Ternate zijn ambities om de nieuwe gouverneur te worden gedwarsboomd zag door een coalitie rondom zijn oude tegenstander Tidore. Zo werd de keuze van een nieuwe provinciehoofdstad de inzet van politiek getouwtrek.

Deze tegenstelling tussen twee islamitische leiders kreeg alsnog het karakter van een religieuze strijd omdat de christelijke bevolkingsgroepen op het nabijgelegen grote eiland Halmahera in meerderheid tot de traditionele bondgenoten van Ternate werden gerekend. Het grootschalige geweld dat vervolgens eind 1999 in het gebied losbarstte, verliep ook langs deze traditionele tegenstellingen. Ternate delfde daarbij in eerste instantie het onderspit. Ondanks het feit dat traditionele tegenstellingen een rol speelden, mag zeker in het geval van de Noord-Molukken niet vergeten worden dat het ook – en misschien wel vooral – ging om de controle over de natuurlijke hulpbronnen in het gebied.

Nieuwe geschiedenis voor de Molukken

De Molukken hebben in hun geschiedenis meerdere grootschalige crises gekend die soms tot een herschikking, soms tot een bevriezing van de bestaande situatie hebben geleid. Het huidige conflict kan met zijn duizenden doden en honderdduizenden ontheemden zonder enige twijfel tot de ernstigste van deze crises worden gerekend. Pogingen om, deels gebaseerd op gezamenlijke tradities, verzoening te realiseren en pogingen om deze processen te saboteren, wisselen elkaar af. De wetenschap dat het conflict in de Molukken zowel door interne als door externe factoren wordt beïnvloed, maakt het zoeken naar oplossingen moeilijk.

Welke rol speelt geschiedenis daarin? Eén ding is duidelijk: het propageren van één dominante geschiedenis leidt er onherroepelijk toe dat groepen zich uitgesloten zullen voelen en gevoelens van wrok niet zullen worden weggenomen. Het alternatief is een geschiedenis waarin de verscheidenheid van de historische ervaringen aan bod komt en ook de pijnlijke momenten uit de geschiedenis bespreekbaar worden.

Het taboe dat op de RMS in Indonesië rust, heeft tot het ontstaan van misverstanden en wantrouwen geleid. Ook de gebrekkige kennis van het koloniale verleden van de Molukken draagt niet bij aan begrip voor gegroeide verhoudingen tussen bevolkingsgroepen. Bij dit alles speelt het (geschiedenis)onderwijs een grote rol. Het zal er mede toe moeten bijdragen dat zo

veel mogelijk inwoners van de Molukken zich herkennen in de geschiedenis van het gebied waar ze wonen.

Personalia

Wim Manuhutu (1959) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht met als specialisatie contemporaine geschiedenis. Sinds 1987 maakt hij deel uit van de directie van het Moluks Historisch Museum te Utrecht.

Daar is hij per e-mail bereikbaar op wmanuhutu@museum-maluku.nl.

Literatuur

Richard Chauvel, *Soldiers, Nationalists and Separatists. The Ambonese Islands from Colonialism to Revolt, 1880-1950* (Leiden, 1990). Zie verder de literatuuropgave bij het artikel van Habiboe.

© Wim Manuhutu / *Transparant* (2003) €K

Dit artikel is OCR gescand en kan daarom tiepvaudjez bevatten